

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : (Стилистика декодирования). М. : Просвещение, 1990. 300 с.
2. Безугла Л. Р. Риторичні запитання як імпліцитні мовленнєві акти. Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2009. № 866. С. 77–843.
3. Браїлко Юлія. Семантико-стилістичні інтерпретації християнських теонімів у поезії Василя Стуса. Дивослово. 2004. № 10. С. 44–48.
4. Ораторське мистецтво / за ред. Н. П. Осипової. Х.: Одиссей, 206. 144 с.
5. Стус Василь. Твори. URL: <http://www.1576.ua/books/6196.doc.htm>
6. Томусяк А. О. Риторичне питання як засіб експресивного синтаксису. URL: http://www.rusnauka.com/34_WP_2015/Philologia/4_200244.doc.htm

Загнітко А. П.
(*м. Вінниця*)

МОВНОСОЦІУМНИЙ ПОРТРЕТ ЛІНГВОПЕРСОНИ ВАСИЛЯ СТУСА: ДІЄСЛІВНО-КАТЕГОРІЙНИЙ ВИМІР

Динаміка досліджень мови творів Василя Стуса із простеженням особливостей творення власне-авторських слів (оказіоналізмів) (Л. Оліфіренко [9] та ін.), аналізом мовно-образного світу митця, лінгвостилістичного простору (І. Хом'як [12]), зосередження на окремих образах, зокрема флористичних (А. Кондратенко [8] та ін.) засвідчує постійну увагу до його текстів, життєствердних потенціалів, культурно-історичного й літературно-мистецького контекстів реалізації митця.

1. Життя В. Стуса є зразком громадянської принциповості, стійкості й відданості рідному народові. Він боровся словом, а з ним – силою, відстоював правду, а зустрічав – неправду, обман, лжу, був принциповим, а йому простидали – безпринципність. Арешти, суди, в'язниця, заслання, Мордовія, Магаданська область, мученицька смерть – і через роки тяжке і трагічне повернення з Кучино додому. І в усіх життєвих випробуваннях визначальною була для нього мова як можливість самореалізації, самоідентифікації, самоудосконалення, відчуття злютованості з рідним народом, нацією, її високим життєпереможним Духом.

Ім'я Василя Стуса, одного з найяскравіших поетів сучасності, стоїть на чільному місці. І не лише тому, що образ цієї особистості – поета великого й непереможного поступу – став символом незламності духу, людської і національної гідності, патріотизму, а й тому, що в смерті обернувся в життя і

в смерті з рідним краєм поріднився. Через смерть – утвердження, через смерть – перемога, через смерть – життєствердна самоідентифікація. Найголовнішим є те, що Василь Стус – органічно національний і наднаціональний митець, його творчий порив ґрунтований на послідовно сповідуваних принципах істини, любові, добра, відкритості й любові.

2. Цілком мотивованим є твердження, що «художня система В. Стуса засвідчує європейський рівень філософсько-поетичного мислення і водночас сприймається органічною частиною української поетичної культури. Через біль поет усвідомлює свою творчу індивідуальність (“я магма магми, голос болю” («Ще трохи краще край Господніх брам...» – А. З.)) і неповторність свого життєвого шляху – дороги болю. Ознаки поняття болю містяться в метафорах-символах, де біль є атрибутом духовного злету (“крилатий біль”), осяяння (“свічка болю”, “ясен біль”, “і просвітилась болем далина” («Сосна із ночі впливла, мов щогла»)) [2, с. 29–30].

Поет наче грається зі словом, але в цій грі – чіткими постають світлотіні глибинного відчуття природи, сприйняття останньої людиною: *Скоро ходором заходить / щирим злотом кута брама / лісу, залісу, узлісся / і настане благовість* («Зворохобилися айстри»), бо й справді в такій послідовності відкриває сонце докільля – і несе благовість. У подібній грі розлогість і просторінь мовного багатства – Василь Стус тонко розумів глибину національно-рідного слова.

3. Основні досягнення в дослідженні Стусової творчості сконцентровано здебільшого на теоретико- / чи критично-літературознавчих та філософських вимірах (праці М. Коцюбинської, Д. Стуса, Ю. Бедрика, І. Оникієнко, В. Біляцької, Л. Нартової, О. Рарицького, В. Мельник-Андрущук та ін.). Своєрідними постають спроби осмислення Василя Стуса через культурно-історичне тло (Л. Тарнашинська та ін.), подати узагальнений образ шістдесятництва через призму світосприйняття, актуалізації національно-мотивованих інтенцій, що, поза всяким сумнівом, відбиває високий дух мовного єства Василя Стуса. Від перших лінгвістичних досліджень поета (А. Шум, Ю. Шевельов та ін.) бере початок привертання уваги до багатства мови його творів, їх мовно-образного насичення. Водночас зовсім не акцентовано на мовносоціумному контексті митця, адже його становлення як особистості відбувалося в період активно-силового нівелювання мовного розмаїття, маргіналізації мовно-українського як державнотвірного і державноформуваального, знецінення мовної та й національної самоідентифікації як констант державності. Роки становлення Василя Стуса поєднали в собі так звану «відлигу», високий злет знаного у всьому світі шістдесятництва, представники якого ширили високість

української мови й літератури, насичення рідної культури ідеалами державності, активізували пошуки в царині рідного слова, і водночас – це надзвичайно складний час силового переривання тяглості розвитку мовної пам'яті народу. На це було зорієнтовано низку партійних та адміністративних постанов, інструкцій, законних і підзаконних актів, що врешті-решт узаконювали добровільне вивчення ↔ зречення рідного слова¹. Національні мови перешкоджали наскрізній лінії «злиття націй» у єдиний радянський народ, що була проголошена в новій партійній програмі, яку схвалив XXII з'їзд КПРС. Від 1970 року усі дисертації необхідно було виконувати російською мовою, а їх затвердження відбувалося лише в Москві. У цей час Василь Стус свідомо обирає фах українського філолога, глибинно студіює різні науки в Донецькому університеті. Уже в ті роки вирізнявся, як стверджував Тимофій Духовний, кандидат філологічних наук, доцент, викладач світової літератури, влучністю фрази, постійним пошуком майстерного вислову, принциповою позицією в обговорюваних питаннях. Книгозбірня була справжнім духовним храмом майстра. Повертаючись до мовносоціумного простору, необхідно наголосити на декількох важливих питаннях.

4. Василь Стус, маючи ґрунтовну загальноосвітню підготовку, адже закінчив школу зі срібною медаллю, обирає гуманітарний фах – натхненну духовну працю зі словом. Це був цілком свідомий пошук свого цілісного Я у мовній самореалізації, і в ньому митець не розчарувався до останньої хвилини свого життя. Хоча українські школи масово почали закривати саме в цей час – Василь Стус відчуває необхідність утвердження національно-українського мовного середовища. У його спілкуванні завжди була активною лише українська мова, що для мовносоціумного простору було неочікуваним. Та й сам факт спілкування інколи наражав на небезпеку. Згодом Василь Стус із філософсько-концептуальним осмисленням трагедійності історії рідної землі у поезії «Сто років як сконала Січ» ствердно промовить про майбутнє Державності України: *Та виростають з личаків, / із шаровар, з курної хати, / раби зростають до синів / своєї України-матері. // Ти вже не згинеш, ти двожилава, / земля, рабована віками, / і не скарать тебе душителям / сибірами і соловками. // Ти ще виболюєшся болем, / ти ще роздерта на шматки, / та вже, крута і непокірна, / ти випросталася для волі, // ти гнівом вироста. Тепер / не матимеш од нього спокою, / йому ж рости й рости, допоки / не упадуть тюремні двері. І переконливо звучать слова своєрідного заповіту: *І радісним буремним громом / спадають з неба блискавиці, / Тарасові пророчі птиці – / слова шугають над Дніпром.**

¹ Див., наприклад, Постанову Пленуму ЦК КПРС про перехід українських шкіл на російську мову викладання, а 17 вересня 1959 року Верховна Рада УРСР прийняла відповідну Постанову.

Написано в червні 1963 року 25-річним Василем Стусом, який ані на йоту не сумнівається в самодостатності рідного народу, його мови, повноцінності слова.

5. Василь Стус як лінгвоперсона формувався у своєрідній народно-розмовній стихії околиці Донецька (тоді – Сталіно), де активно взаємодіяли домінувальна українська усна традиція й адміністративно агресивна російськомовна новація. У такій складній ситуації особливе значення мала мовна тяглість у сім'ї, що посилювала українськість митця. І хоч офіційно-командна модель нав'язувала мовносоціальну роль, яка повністю корелює з потребами формування нової категорії «радянський народ», Василь Стус обирає інакшість і в цій інакшості бачить стрижень національно-мовної самоідентифікації. Власне, це корелювало з функційно навантаженим сімейним, почасти вуличним дискурсом, що адекватно не інституціювалися через силове нав'язування інших цінностей, сповідуваних командно-партійним, управлінсько-освітянським апаратом. Залишки такого мовносоціумного тла околиці можна було зустріти в лінгвосоціумному портреті Донецька ще напередодні війни 2014 року.

6. Мовна естетика Василя Стуса ґрунтована на: а) досконалих літературно-нормативних зразках, що відчутно в будь-якому його творі: *Хай життя – одне стернисте поле, / але перейти – не помину. / Дотягну до краю. Хай руками, / хай на ліктях, поповзом – дарма, / душу хай обшмульгаю об камінь – все одно милішої нема / за оцю утрачену й ледачу, за байдужу, осоружну, за / землю цю, якою тільки й значу / і якою барвиться сльоза* (Присмеркові сутінки опали...); б) народнопісенній, фольклорно самобутній традиції – це і звертання зразка *пане-брате (І не бештати, **пане-брате**, а триматися на землі!* (Звіром вити, горілку пити...)), і повтори на кшталт ***по** роках, **по** віках, **по** горбах* (Звіром вити, горілку пити...); в) концептуально узагальнених і трансформованих образах української та світової літературної традиції (*Море – / чорна грудка печалі, / **душа Мефістофеля** / наодинці* (Море – чорна грудка печалі...); *Цей став повісплений, осінній чорний став, / як антрацит видінь і кремій крику, / **виблискує Люципера очима*** (Над осіннім озером); г) авторському наповненні діалектних слів зразка *ненатля* ('Жадібність, ненаситність' (СУМ 1974₅, с. 343) особливими сполучувальними інтенціями ***ненатля** сказу: І з ордою під дикі галаси прорешечуватись гробами, / раз жене нас **ненатля** сказу по роках, по віках, по горбах!* (Море – чорна грудка печалі...); д) несподіваних метафорах, у яких поєднано зорову й слухову результативність: ***Охриплі очі** (→) збіглися в одне – / повторення оцього чорноставу, / насилу вбгане в череп* (Над осіннім озером); *а чуєш, чуєш*

протяг у душі; (Над осіннім озером); маленький шротик сонця, / зчужілий і заблуканий у тілі (Мені здається, що живу не я...) та ін.

Водночас функційно навантаженими постають власне-авторські слова, створені з концептуальним баченням не просто новітнього, а зорієнтованого на нові, осмислювані в сучасному часопросторі, реалії, результати, процеси: *І з ордою під дикі галаси прорешечуватись гробами, / раз жене нас ненатля казку по роках, по віках, по горбах!* (Море – чорна грудка печалі...) і под.

Онтологічну значущість лексеми *смерть* у філософсько-поетичному дискурсі поета В. Стуса зумовлюють психологічний і світоглядний контексти його творчості: у філософії екзистенціалізму заявлене слово має категорійний зміст, пов'язаний із поняттями екзистенційної межі, екзистенційного стрибка та ін.: *Несе тебе до узбережжя смерті* (Будинок, що навпроти), а в іншому випадку: *Ти ждеш іще народження для себе, / а смерть ввійшла у тебе вже давно* (Мені здається, що живу не я...), де *смерть* – складник людського буття, життєвого простору індивідууму. З одного боку, смерть заперечує життя, припиняє його, а з другого, – видозміна сутності буття: *Як добре те, що смерті не боюсь я / і що не питаю, чи тяжкий мій хрест* і далі: *Народе мій, до тебе я ще верну, / і в смерті обернуся до життя / своїм стражденним і незлим обличчям* (Як добре те, що смерті не боюсь я...). Концептуально у Василя Стуса смерть зінтерпретовано як зовнішній чинник, що підступає до життя в будь-якій формі ↔ вигляді ззовні й не грає сутнісної ролі в глибинному вияві життя, екзистенції. Життя цілком збагненне само із себе, без припуску смерті, загалом поза її врахуванням, пор., наприклад: *А до смерті – ближче, мов до коханки, що приступна завжди* (Щаблі життя – відслонення душі); *Спогадування – ніби смерть уроздріб* (Вертають журавлі на ветхі гнізда). У текстах митця індивідуальне буття осмислено в семантичній площині стоїчності [1, с. 8]: *Хай життя – одне стернисте поле, але перейти не промину* (Присмеркові сутінки опали...); *Життя і смерть лежать на рівновагах спокійних шалях* (В вікні тюремнім ранок забринів).

На основі лексем *життя* і *смерть* Василь Стус витворив низку неолексем як однослівних образів індивідуального буття: *життєсмерть* (*У затишку прожити не судилось:/ ударив грім – і зразу шкереберть / усе пішло, що ніби тільки снилось, / як життєіснування й життєсмерть* (У затишку прожити не судилось), *життєструмування* (*Дороги далі круто повелись / туди, де грає життєструмування, / оце уводноволене кохання, правдива уселенська благовість* (Не прагни, сину мій, а бережись), *пажиття* (*Тут паверх, паниз, пажиття і паскін, / переступай лискуче лезо меж, / і рідні лиця за порожні маски / тобі здадуться з понадгірних веж* (Ніч осідала і влягалась падолом...), *самосмерть* (*Хіба що так: недозволенний простір /*

живого духу кличе самосмерть / подобою життя (У тридцять літ ти тільки народився...) та ін.

У Донецькому національному університеті імені Василя Стуса вперше була науково обґрунтована й концептуально досліджена мовна естетика поезії Василя Стуса, укладено словник поетичної мови митця, зокрема рідковживаних слів та індивідуально-авторських новотворів. З-поміж неолексем із елементами *життя* чи *смерть* наявне домінування з останнім – 116 функційних виявів, а елемент *життя* зафіксовано лише – 67. Але в більшості випадків похідні з елементом *смерть* – це «мала смерть» (за Р. М. Рільке), що означає нереальність особистого існування людини, її помирання в знеособленому масовому бутті. Саме в такому навантаженні й постає інтерпретація смерті в поетичному полі Василя Стуса, адже вона є страшнішою, ніж реальна смерть.

7. Мовносоціумний портрет лінгвоперсони Василя Стуса можна доповнити через встановлення сутнісного статусу кольороназв у загальнотекстовому просторі. Для реалізації заявленого потрібно скористатися лінгвокомп'ютерними технологіями, опрацьованими на кафедрі загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса. Досконало вони зінтерпретовані І. Данилюком [3], який констатує: «Кольорова мапа (КМ) – це множина кольорових квадратиків (або інших фігур), кожен із яких представляє конкретну кольороназву в оригінальному тексті. Кожне використання прикметника на позначення кольору – «білий», «чорний», «червоний», «золотий» – у КМ буде представлено квадратиком відповідного кольору. Отже, можна отримати повне й абсолютно об'єктивне представлення лексики конкретного тексту і певні риси «картини світу», концепти окремих кольорів у літературних творах. Це питання є досить актуальним в українській лінгвістиці і філології, тому інструмент для автоматизованого пошуку кольороназв у довільному тексті, на нашу думку, є необхідним» [3, с. 78]. З опертям на масив збірок Василя Стуса («Круговерть» (1965), «Зимові дерева» (1970), «Веселий цвинтар» (1971), «Час творчості / Dichtenszeit» (1972), «Палімпсести») створено текстовий файл формату txt, підготовлений для обробки (в Unicode, кожен токен відділений пропуском²).

У такій лінгвокомп'ютерній технології колірною моделлю охоплює правила для побудови різних словоформ і пошуку їхніх лем. Так, наприклад, *червоний, червоного, червона, червонії* та ін. репрезентовані лемою *червоний* і, відповідно, червоним квадратиком. Для цього використано синтез

² Див. вичерпний аналіз із відповідними кольоровими мапами в [3, с. 78–84].

словоформ за словником основ і закінчень (отримання всіх можливих словоформ для кожного прикметника в таблиці кольорів).

За твердженням І. Данилюка, у кольоровому розмаїтті Василя Стуса основними є *чорний, білий, сірий, голубий, синій, червоний, зелений*. Порівняння КМ збірок Василя Стуса з КМ інших творів літератури й фольклору може бути темою для подальшого вивчення. На думку окремих дослідників [7, с. 51], «колірна ознака з'явилася в мові в діахронічній послідовності. У народній творчості спочатку переважають означення білого та чорного кольорів, за ними йде червоний (тріада білий–чорний–червоний), після нього – зелений і жовтий, далі – синій і брунатний». Спостерігаючи за кольоровою мапою Василя Стуса, можна констатувати, що мовний простір поета лексично показовий щодо вживання кольороназв у наближенні до фольклору [3, с. 78–84].

3-поміж актуальних і перспективних завдань дослідження творчості Василя Стуса постають: 1) створення цілісного корпусу його текстів з відповідним структуруванням; 2) опрацювання лінгвістичних технологій формування вичерпного словника мови митця; 3) встановлення текстуалітетних (культурно-історичних, мовносоціумних) маркерів формування мовно-образної парадигми майстра; 4) вивчення симетрії усталеної загальнонаціональної мовної норми з її навантаженням у цілісному текстовому просторі; 5) студіювання лінгвоіндивідуалізацій майстра в загальнонаціональному мовносоціумному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса. Дивослово. 1998. № 8. С. 8–11.
2. Бондаренко А. І. Час вибору: Вивчення творчості Василя Стуса в школі. Київ : Академія, 2003. 232 с.
3. Данилюк І. Г. Кольорова мапа поетичного спадку Василя Стуса у Mathematica. Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. 2014. Т. 1–2. С. 78–84.
4. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2006. 20 с.
5. Загнітко А. Лінгвістика тексту. Теорія і практикум. Донецьк : ДонНУ, 2006. 289 с.
6. Загнітко А. Теорія граматики і тексту. Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2014. 480 с.
7. Ковтун Л. Український колористичний код світотворення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. Вип. 13. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009.

8. Кондратенко А. В. Поезія Василя Стуса: семантика флористичних образів. *Materialy IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2013» Volume 24. Filologiczne nauki. Przemysł: Nauka i studia*, 2013. S. 57–61.

9. Оліфіренко Леся Вадимівна. Мовна естетика поезії Василя Стуса: дис... канд. філол. наук. Донецьк, 2002. 273 с.

10. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. Л. В. Оліфіренко]. Київ: Абрис, 2003. 90 с. (<http://ukrlife.org/main/minerva/slovnykstus.htm>)

11. Тарнашинська Л. Шевченкіана Василя Стуса. Актуальні проблеми української літератури і фольклору. 2015. № 23. С. 125–136.

12. Хом'як І. М. Стилістична палітра поезії Василя Стуса. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна. 2011. Вип. 21. С. 91–101.

Коваль Л. М.
(*м. Вінниця*)

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС ЗБІРКИ ВАСИЛЯ СТУСА «ПАЛІМПСЕСТИ»

Поетичну збірку Василя Стуса «Палімпсести» заслужено визначають як вершинну в його творчості як за ідейною глибиною, емоційністю, так і за філігранністю мовного оформлення.

Крім вишуканого образного індивідуально-авторського слова, мову збірки виокремлює майстерний поетичний синтаксис. Розмаїття стилістичних фігур не тільки увиразнює художньо-естетичну цінність збірки, а й посилює її психоемоційний вплив на читача.

Непримиренна боротьба Василя Стуса з духовною ницістю, його оригінальність мислення, філософське бачення життя спонукали митця до пошуку самобутніх виражальних форм.

Улюблені стилістичні прийоми автора – паралелізм й антитеза. Використовуючи їх, поет ніби «нагромаджує» низку паралельних образів, зіставлення або протиставлення яких увиразнює загальне ідейно-тематичне спрямування збірки «Палімпсести».

Вишукані зразки **паралелізму** продемонстровано в контекстах: *І зверескнула нервів утята струна, І зверескнув пугкий напівсон кришталю, І зверескнула пуста свічад* («У німій, ніби смерть, порожнечі свічад»); *Дух підноситься д'горі. У зашморзі бід аж зайшовся кривий од*